

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

Toleranța religioasă între adevăr și bunătate

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Veress Carol

Student-doctorand:

Ciurchea Barbu Maria

2017

Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	4
Introducere	5
1. Scurtă istorie a conceptului de toleranță	17
1.1 Abordări ale conceptului de toleranță în textele biblice	17
1.2 Schimbarea perspectivei: Edictul de la Milan	21
1.2.1 <i>Excurs: teologia persecuției creștine</i>	25
1.2.2 <i>Creștinism și creștinătate</i>	31
1.3 Modernitatea: renașterea toleranței prin laicizare	32
1.3.1 <i>Scurtă evaluare a teoriilor moderne despre toleranță</i>	32
1.3.1.1 <i>Castellio, reprezentant al argumentelor teologice</i>	34
1.3.1.2 <i>Bayle – oteologie în limita luminii naturale</i>	36
1.3.1.3 <i>Locke – un argument moderat și limitat doar la creștini</i>	37
1.3.1.4 <i>Montaigne – un atac asupra supranaturalului</i>	38
1.3.1.5 <i>Montesquieu – îndoiala asupra exclusivismului religiilor revelate</i>	41
1.3.2 <i>Limitele teoriilor moderne</i>	42
1.4 Abordări contemporane asupra eticii toleranței	43
1.5 Sumar	45
2. Toleranța în contextul postmodernității	47
2.1 Noul pluralism	48
2.1.1 <i>Originile noului pluralism</i>	50
2.1.1.1 <i>Luther, Calvin și întoarcerea la Scriptură</i>	50
2.1.1.2 <i>De la „Sola Scriptura” la „doar rațiunea”</i>	58
2.1.1.3 <i>Principiul rațiunii obiective și falimentul său</i>	60
2.1.1.4 <i>Nietzsche și religia ateismului</i>	64
2.1.1.5 <i>Observații</i>	72
2.1.2 <i>Critica noului pluralism</i>	75
2.1.2.1 <i>Exclusivismul noului pluralism</i>	75
2.1.2.2 <i>Pluralism și moralitate</i>	76
2.1.2.3 <i>Pluralism și libertate</i>	80
2.2 Postsecularizarea religiei	86
2.2.1 <i>Religiile postseculare</i>	86
2.2.2 <i>O perspectivă critică asupra religiilor postseculare</i>	90
2.2.3 <i>Exclusivism și intoleranță</i>	95
2.3 Sumar	100
3. Revalorificarea adevărului prin dialog	102
3.1 Identitatea narativă	106

3.1.1	<i>Identitatea modernă, povestiri și limbaj</i>	106
3.1.2	<i>Identitatea modernă</i>	107
3.1.3	<i>Narațiunile și limbajul</i>	110
3.1.4	<i>Ce este identitatea narativă?</i>	115
3.2	Sumar	120
4.	Toleranța ca principiu moral	122
4.1	Ce este toleranța ca principiu moral?	122
4.2	De ce doar toleranță?	129
4.2.1	<i>Toleranța și soluția promiscuității etice</i>	130
4.2.1.1	<i>Argumentul „bogăției fiecărui stil de viață”</i>	131
4.2.1.2	<i>Argumentul „formelor bune de viață”</i>	134
4.2.2	<i>În favoarea toleranței</i>	135
4.2.3	<i>Câteva concluzii</i>	136
4.3	Obiectele toleranței	136
4.4	Sumar	144
5.	Recuperarea creștinismului	145
5.1	Creștinismul ca sistem de valori morale	145
5.2	Ce am învățat din istoria intoleranței?	148
5.3	Sumar	150
	Concluzii	152
	Bibliografie	157
	<i>Bibliografie principală</i>	157
	<i>Bibliografie secundară</i>	159
	<i>Surse online</i>	163

Cuvinte-cheie

toleranță, intoleranță, adevăr, exclusivism religios, istoria creștinismului, postmodernism, pluralism etic, religii postseculare, identitate narativă, dialog, creștinism

Rezumat

Cercetarea pornește de la observația lui E. Lévinas conform căreia, profunzimea problemei toleranței religioase constă în a rezolva tensiunea dintre adevăr și bunătate creată de întâlnirea cu celălalt. După cum sugerează titlul lucrării, istoria toleranței religioase poate fi interpretată ca un joc de echilibru al acestor valori, în care înclinarea balanței spre una în defavoarea celeilalte a marcat trecerea la diferite forme de intoleranță. În acest sens, lucrarea analizează mai întâi evoluția conceptului de toleranță sub aspectul abandonării bunătății într-o preocupare fanatică pentru adevăr. Mai apoi, urmărind schimbările produse în interiorul acestui concept, ne vom ocupa de pericolele care însoțesc opțiunea pentru bunătate, în detrimentul adevărului.

Interesul pentru această temă a fost stârnit de îngrijorarea față de consecințele aduse de o serie de schimbări ce au marcat cursul existenței în spațiul cultural occidental al ultimelor decenii. Între acestea se poate vorbi, pe de-o parte, de sacrificarea grăbită a adevărului pe altarul unei promisiuni superficiale a păcii. Acestei perspective i se asociază o teamă generalizată față de orice pretenție de adevăr al credințelor religioase, iar exclusivismul religios ajunge să fie un sinonim pentru fanatism și violență. Pe de altă parte, se poate observa o tendință tot mai răspândită de a critica idealul toleranței ca fiind o mască a devalorizării celuilalt, la care se adaugă propunerea depășirii acestui stadiu de raportare la celălalt prin înlocuirea sa cu idealuri alternative, pe care le-am însumat sub titlul de noua toleranță. Esența acestei schimbări poate fi explicată prin trecerea de la definirea toleranței ca fiind acceptarea existenței unor puncte diferite de vedere, la acceptarea în sine a acestor puncte de vedere ca fiind concepții alternative cu o valoare egală. În această perspectivă, intoleranța își extinde aria de la a fi refuzul de a accepta exprimarea opiniilor contrare în spațiul public, la a îngloba orice chestionare a premisei egalității validității și valorii tuturor punctelor de vedere. Totodată, această transformare este rezultatul plasării discursului toleranței în contextul

pluralismului etic, care susține existența unei varietăți de doctrine și valori morale ce nu pot fi reduse la o sursă unică din care să derive. Nu în ultimul rând, aceste schimbări atrag după sine o depreciere nejustă a rolului creștinismului ca sursă de valori pentru cultura occidentală.

Alăturând perspective filosofice unor elemente istorice și sociale, și accentuând legăturile și corespondențele dintre transformările resimțite atât la nivelul individului cât și la nivelul societății, lucrarea analizează diferite accepțiuni ale conceptului de toleranță religioasă, încercând să pună în evidență consecințele principale ale viziunilor discutate. Alegerea abordării problemei toleranței dintr-o perspectivă etică este motivată de observația faptului că în ciuda idealurilor exprimate de discursul politic, există o discrepanță semnificativă între nivelul teoretic al toleranței și cel practic, oglindit de viața cotidiană. Cu alte cuvinte, în ciuda faptului că cei mai mulți oameni ar subscrie definițiilor toleranței politice în teorie, ei sunt apoi intoleranți în practică, trasând excepții sau refuzând să tolereze anumite grupuri sau anumite fapte care li se par în mod special ofensatoare. Astfel, toleranța devine o virtute necesară fiecărui individ, pentru a compensa limitele soluțiilor la nivel politic.

Scopul acestei lucrări este de a pune în evidență importanța menținerii echilibrului între adevăr și bunătate pentru a înțelege valoarea toleranței religioase și relevanța ei pentru problemele societății actuale. În sensul acesta, ne-am propus ca, investigând diferite aspecte ale relației dintre toleranța religioasă și adevăr, să arătăm că adevărul exclusivist specific credințelor religioase nu conduce în mod necesar la practicarea intoleranței. În mod adiacent acestei probleme, am susținut faptul că toleranța este cel mai potrivit răspuns în fața realității diversității ireductibile de doctrine etice și religioase coexistente în spațiul cultural specific occidentului.

Pentru a deservi logica argumentării, am structurat lucrarea în funcție de cele două probleme principale amintite mai sus. În prima fază, ne-am axat pe relația dintre exclusivism religios și intoleranță. Urmărind istoria conceptului de toleranță din primele secole de creștinism până în prezent, am căutat să arătăm ce se întâmplă atunci când toleranța pierde echilibrul dintre bunătate și adevăr, alegând una dintre aceste valori în detrimentul celeilalte. Primul capitol creionează contextul istoric în care toleranța, văzută inițial ca o virtute necesară vieții creștine pentru a face față persecuției, este abandonată în favoarea unei teologii a persecuției. Pornind inițial de la analiza realizată de Edwin Curley, am arătat că susținerea teologică a practicării persecuției de către biserică, nu este o consecință logică a învățăturii biblice, ci o pervertire a acesteia. Ea adaugă învățăturii textului inițial care vorbește de excomunicarea ereticilor din cadrul comunității bisericii, un pas al osândirii juridice a acestora de către stat. Acest lucru a fost facilitat și, se poate spune, chiar cerut de conjunctura specială

a tipului de relație instituită între biserică și stat după Edictele de la Tesalonic și Constantinopol. În ciuda intențiilor inițiale ale lui Augustin, teoria persecuției dezvoltată de acesta a avut o influență nefastă asupra dezvoltării creștinismului în următoarele secole, fiind mai apoi preluată de Thomas Aquinas, Luther și Calvin.

Abia după Reformă, putem vorbi de o revalorificare a ideii de toleranță, lucru devenit necesar datorită luptelor interminabile dintre diferitele confesiuni apărute în interiorul creștinismului. Promotorii toleranței au căutat să justifice necesitatea acestui ideal folosind o varietate de argumente, de la cele teologice, la argumente politice și filosofice. Analizând aceste tipuri de argumente, am căutat să răspundem unei teze susținută de diferiți critici ai religiei, conform căreia, pentru a putea susține în mod consistent toleranța este necesar să îmbrățișăm premisele unui scepticism radical capabil să submineze exclusivismul credințelor revelate. Presupuziția care stă în spatele acestei afirmații este că astfel de credințe constituie un cadru ce va conduce în mod inevitabil la intoleranță. În acest scop, am argumentat că scepticismul umanismului ateist s-a dovedit a avea aceeași potențialitate de a degenera în teorii politice violente. Lucrul acesta se datorează faptului că opțiunea pentru scepticism a dat dovadă de același exclusivism ca și cel al doctrinelor pe care le critica, cedând tentației totalitarismului. Totodată, am subliniat faptul că pretenția de a renunța la adevărul credinței de dragul toleranței dovedește o înțelegere superficială a fenomenului religios, fiind o soluție inadecvată problemei intoleranței religioase.

În capitolul 2 am făcut un pas mai departe în analizarea relației dintre exclusivismul religios și intoleranță, plasând discuția în cadrul criticilor aduse toleranței din perspectiva teoriilor postmoderne. În sensul acesta, ne-am oprit la două linii principale de argumentare. Mai întâi, ne-am axat pe perspectiva noului pluralism, care spre deosebire de vechiul pluralism, nu doar observă existența unei mulțimi de doctrine morale și religioase, dar în același timp afirmă egalitatea lor, implicând o atitudine personală și un mod de raportare la lume și la celălalt. A doua teorie abordată este cea a postsecularizării religiei, care presupune retragerea și limitarea relevanței credințelor religioase la sfera vieții private, cât și destituirea lor de dimensiunea transcendentă. Aceste două perspective par să reafirme ideea că toleranța este posibilă doar prin renunțarea la credința în adevărul sau superioritatea unei viziuni religioase, transmițând mesajul că viața este mai bună în lipsa acestora.

Criticând idealul noului pluralism, am pus în evidență că acesta poartă în sine pericolul pierderii libertății de conștiință în numele căreia se legitimează. El pare să presupună adoptarea unei poziții de neutralitate din punct de vedere etic, însă acest lucru nu doar că nu există, dar este și exclusivist. Pe lângă aceasta, urmărind până la capăt consecințele unei astfel

de doctrine etice, am arătat că ea ar duce la imposibilitatea de a distinge între bine și rău, transformând judecățile morale în decizii aleatorii și părtinitoare. Această stare de lucruri este refortificată de transformările suferite de credințele religioase. Destituirea autorității acestora face ca răspunsurile la întrebările esențiale ale vieții să fie căutate în alte direcții. Brad Gregory observă că în acest caz, spectrul răspunsurilor este extins la orice poate fi afirmat sau inventat de ființele umane. Însă, Roy A. Clouser atrage atenția că, indiferent care este alternativa adoptată, în spatele ei stă o credință de tip religios. Astfel, afirmarea unei neutralități religioase este superficială, iar diferențele dintre modul în care înțelegem și interpretăm lumea sunt explicabile tocmai datorită naturii religioase a presupuzițiilor prefilosofice ale diferitelor viziuni adoptate. Făcând un pas mai departe în argumentarea noastră, am arătat că intoleranța nu trebuie pusă pe seama naturii religioase a diferențelor. De fapt, natura acestora nu ne determină modul de raportare la celălalt, mai mult decât ne determină diferențele însele.

Concluziile de mai sus ne determină să ne punem întrebarea dacă, în acest caz, putem spera la dialog, în loc de intoleranță sau izolare? În sensul acesta, următorul capitol se oprește asupra modului în care potențialele conflicte și diferențe sunt văzute din perspectiva teoriei identității narative. În cadrul acesteia, identitatea individuală este percepută ca fiind povestea propriei vieți, a fiecărei vieți în parte. Ea se constituie prin intermediul limbajului, care ne ajută să interpretăm și să dăm coerență și semnificație diferitelor evenimente pe care le experimentăm. Însă, în acest proces, relațiile cu ceilalți au o importanță crucială, căci viața are un caracter fundamental dialogic, iar capacitatea noastră de a ne defini propria identitate este dată de limbajul pe care îl dobândim doar în relație cu altul. În cadrul acestei teorii, diferențele care au apărut inițial ca fiind ceva negativ pot fi valorificate în mod pozitiv, deoarece noi ne definim propria identitate în dialog cu celălalt, uneori, chiar luptând împotriva a ceea ce alteritatea ar vrea să vadă în noi. Astfel, situațiile conflictuale devin oportunități de a ne înțelege mai bine propria poveste, propria identitate, care este definită nu doar prin ceea ce ne include, dar și prin ceea ce ne exclude.

Ceea ce putem concluziona în urma acestui demers este faptul că tensiunea dintre adevăr și toleranță este doar una aparentă, iar abordarea pozitivă a conflictelor servește scopului creării identităților individuale. Punându-ne în dialog cu celălalt, un dialog implicat și sincer, ne putem pune în negociere propria identitate și propriile căutări în scopul deslușirii sensului individual și al formării povestirii propriei vieți.

După ce în prima parte a lucrării am încercat să arătăm necesitatea păstrării tensiunii dintre bunătate și adevăr pentru conturarea unei etici a toleranței, în a doua parte ne-am axat

pe revalorificarea poziției propuse de toleranță în soluționarea conflictelor între diferite viziuni. În sensul acesta, am căutat să aducem câteva clarificări conceptuale cu privire la ceea ce este toleranța ca valoare etică și care sunt obiectele ei. Am arătat că ea se distinge de indiferență, resemnare, pluralism și celebrarea entuziasta a diferențelor. Totodată, ea nu presupune întotdeauna îmbrățișarea opțiunii pentru non-interferență, nu este tot una cu permisivitate și nici nu presupune a adopta o poziție de neutralitate, încurajând mai degrabă dialogul rațional.

Toleranța este un mod de raportare la situații conflictuale, care presupune o alegere liberă și intențională a agentului ei, în baza unui principiu moral. În esență, ea presupune o alegere de a valorifica persoana și libertatea acesteia în ciuda ofensei sau a suferinței pe care o poate provoca o anumite acțiune. Aceasta nu înseamnă îmbrățișarea oricărui stil de viață sau sistem de valori alternativ. Toleranța nu exclude criticismul și libertatea de a-ți forma și susține propriul punct de vedere. În sensul acesta, toleranța este un garant al libertății de conștiință și de exprimare, în timp ce idealurile postmoderne care susțin necesitatea depășirii acestei etape ajung în mod inevitabil la imperative totalizatoare.

În ultimul capitol, ne-am focalizat pe necesitatea existenței unui principiu moral care să susțină toleranța. Am pus în evidență faptul că deși multe teorii ale toleranței vorbesc despre un astfel de principiu, este necesar ca el să fie parte a unui sistem de valori care să îl susțină. Pornind de aici, ne-am întors la una dintre problemele de la care am pornit, și anume, dacă creștinismul poate fi valorificat ca sistem etic ce susține toleranța. Am evidențiat în sensul acesta faptul că, teoriile politice devastatoare ale secolului trecut au susținut idealuri comune cu cele ale viziunii creștine, precum bunătatea, egalitatea, dreptatea și armonia. Însă, istoria ne demonstrează că astfel de valori morale nu pot fi impuse din exterior. Ele trebuie să se producă ca răspuns al unei schimbări interioare care se va manifesta apoi în exterior. În sensul acesta, creștinismul și nici o altă sursă de valori nu poate asigura crearea unei mentalități tolerante, însă el poate constitui un cadru care să o susțină. Iar schimbarea presupune un proces treptat și individual.

Lucrarea nu are pretenția de a fi epuizat posibilitățile ce se deschid atunci când se pune problema relației dintre toleranță religioasă, adevăr și bunătate în contextul diversității specifice spațiului vestic. Însă, considerăm că analiza realizată reușește să semnaleze pierderile și pericolele ce însoțesc schimbarea petrecută la nivelul discursului toleranței în contextul postmodernității, reprezentând un punct de plecare pentru cercetări viitoare.

Bibliografie

Bibliografie principală

- AUGUSTIN**, *Homilies on the First Epistle of John (Works of Saint Augustine)*, New City Press, New York, 2008.
- BAYLE, Pierre**, *A Philosophical Commentary on these words of the gospel Luke 14.23 „Compel them to come in that My house may be full”*. John Kilcullen, Chandran Kukathas (eds.). Liberty Fund, Inc. Indianapolis, 2005.
- Biblia*, trad. Dumitru Cornilescu, The Bible League, 1938.
- CALVIN, Jean**, *Institutes of the Christian Religion*. Editura The Westminster Press, Kentucky, 1960.
- CASTELLIO, Sebastian**, *Concerning Heretics*. Columbia University Press, New York, 1935.
- COHEN, Andrew Jason**, What Toleration Is. *Ethics*, Vol. 115, No. 1, 2004. pp.68–95.
- CLOUSER, Ray A.**, *The Myth of Religious Neutrality*. University of Notre Dame Press, 1991.
- CURLEY, Edwin**, From Locke’s Letter to Montesquieu’s Letters. *Midwest Studies in Philosophy*, Vol. 26, Issue 1, 2002. pp. 280–306.
- CURLEY, Edwin**, Sebastian Castellio’s Erasmian Liberalism. *Philosophical Topics*, Vol. 31, No. 1/2, Modern Philosophy, spring and fall, 2003. pp. 47–73.
- CURLEY, Edwin**, Skepticism and Toleration: The Case of Montaigne. În Daniel Barger & Steven Nadler (eds.), *Oxford Studies in Early Modern Philosophy*, Vol. 2, Oxford University Press, 2005.
- CURLEY, Edwin**, Hobbes and the Cause of Religious Toleration. În *The Cambridge Companion to Hobbes’s Leviathan*, edited by Patricia Springborg, Cambridge University Press, Cambridge, 2007. pp. 309–334.
- CURLEY, Edwin**, *Bayle vs. Spinoza on Toleration*. Voorschoten: Uitgeverij Spinozahuis, 2009.
- CURLEY, EDWIN**, From Augustine to Locke and Spinoza: Answering the Christian Case Against Religious Liberty. În Speight C., Zank M. (eds.), *Politics, Religion and Political Theology. Boston Studies in Philosophy, Religion and Public Life*. Vol. 6. Spring, 2017. pp. 19–37.
- FORST, Rainer**, *Tolerance in Conflict: Past and Present*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- FUERDI, Frank**, On Tolerance. *Policy*, Vol. 28, No. 2, 2012. pp. 30–37.
- GAUCHET, Marcel**, *The disenchantment of the world*, trad. Oscar Burge, Editura Princeton University Press, New Jersey, 1997.
- GAUCHET, Marcel**, *Ieșirea din Religie*, trad. Mona Antohi, Humanitas, București, 2006.
- GREGORY, Brad S.**, *The Unintended Reformation*. Harvard University Press, Cambridge, 2012.
- IVANHOE, Philip J.**, Pluralism, Toleration and Ethical Promiscuity. *The Journal of Religious Ethics*, Vol. 37, no. 2, 2009. pp. 311–329.
- KANT, Immanuel**, Ce e lumina? În *Ideea critică și perspectivele filosofiei moderne. Kant prin el însuși*. Editura Paidea, București, 2000.
- LEITER, Brian**, *Why Tolerate Religion?* Princeton University Press, New Jersey, 2012.
- LÉVINAS, Emmanuel**, *Difficult Freedom*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1990.
- LOCKE, John**, *A letter concerning toleration (1689)*, The Pennsylvania State University, University Park, 1998.
- MACINTYRE, Alasdair**, *Tratat de morală: După virtute*. Humanitas, București, pp. 79–80, 1998.
- MONTAIGNE, Michel de**, *Eseuri*, trad. de Mariella Seulescu, Editura Minerva, București, 1984.
- MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat**, *The Persian Letters*, trad. Margaret Mauldon, Oxford University Press, Oxford, 2008..

- NIETZSCHE, Friedrich**, *Anticristul*, Editura Antet, București, 2003.
- NIETZSCHE, Friedrich**, *Genealogia moralei*, Editura Humanitas, București, 2006.
- NIETZSCHE, Friedrich**, *Dincolo de Bine și de Rău*, Editura Humanitas, București, 2007.
- POLKINGHORNE, D. E.**, *Narrative Knowing and the Human Sciences*, State University of New York Press, Albany, NY, 1988.
- SLOTTERDIJK, Peter**, *Zelul față de Dumnezeu*, trad. Andreea Diana Gierling, Curtea Veche, București, 2012.
- TAYLOR, Charles**, *Sources of the self. The making of Modern Identity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- TAYLOR, Charles**, *The Ethics of Authenticity*. Harvard University Press, Cambridge, 1991.
- TAYLOR, Charles**, *Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, 1994.
- TAYLOR, Charles**, A Catholic Modernity? În *A Catholic Modernity?* Ed. J. L. Heft, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- TAYLOR, Charles**, *A Secular Age*. Princeton University Press, New Jersey, 2007.
- THOMAS, Aquinas**, *Despre guvernământ*, Editura Polirom, Iași, 2005.
- THOMAS, Aquinas**, *Summa Theologica*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- VATTIMO, Gianni**, Spre un Creștinism Nereligios. În John D. Caputo și Gianni Vattimo, *După moartea lui Dumnezeu*, trad. Cristian Cercel, Editura Curtea Veche, București, 2008. pp. 64–65.
- YIRMIYAHU, Yovel**, Tolerance as Grace and Rightful Recognition. *Social Research*, Winter, 65.4. 1998. pp. 898–899.
- ZAGORIN, Perez**, *How the Idea of Religious Toleration Came to the West*. Princeton University Press, Princeton, 2003.

Bibliografie secundară

- ARISTOTLE**, *The Nicomachean Ethics*, Harvard University Press, Cambridge, 1982.
- BABIC, Jovan**, Toleration vs. Doctrinal Evil in Our Time. *The Journal of Ethics*, vol. 8, No. 3. 2004. pp. 225–250.
- BARTHES, R.**, Introduction to the Structural Analysis of Narratives. În *Narrative Theory: Major Issues in Narrative Theory*. ed. Mieke Bal, Routledge, New York, 2004.
- BAYLE, Pierre**, *A Philosophical Commentary of These Words of the Gospel, Luke 14.23, „Compel Them to Come In, That My House May Be Full”*. Liberty Fund, Indianapolis, 2005.
- BAYNES, K., Bohman, J. & McCarthy.,** *AfterPhilosophy: End or Transformation?* MIT Press, Cambridge, Mass., 1987.
- BECKWITH, Francis J., KOUKL, Gregory**, *Relativismul*. Risoprint, Cluj-Napoca, 2013.
- BERGER, Peter L.**, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Doubleday, New York, 1979.
- BLUMENBERG, Hans**, *The Legitimacy of the Modern Age*. The MIT Press, London, 1983.
- BOHMAN, James**, Deliberative Toleration. *Political Theory*, Vol. 31, No. 6. Dec., 2003. pp. 757–779.
- BOICU, Dragoș**, Teodosie cel Mare și Edictul de la Tesalonic (28 februarie 380). Circumstanțe, Comentariu, Receptare. *Revista Teologică* 2/2012, Editura Andreiana, Sibiu.
- BRAGA, Corin**, *10 studii de arhetipologie*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2007.
- BRAGUE, Remi**, Interviu de Cervellon C. Și Trego K. În *Legend of the Middle Ages*. University of Chicago Press, Chicago, 2009.
- BROWN, Peter**, *Religion and Society in the Age of Saint Augustin*. Harper & Raw, New York, 1972.
- BROWN, Wendy**, *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton University Press, Princeton, 2006.

- BRUNER, J.**, Life as Narrative. *Social Research*, 54 (1). 1989. pp. 11–32.
- CARSON, D.A.**, *The Intolerance of Tolerance*. William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 2012.
- CAVANOUGH, William**, *The Myth of Religious Violence*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- CĂLINESCU, Matei**, *Cinci fețe ale modernității: Modernism, Avangardă, Decadență, Kitsch, Postmodernism*. Editura Polirom, Iași, 2005.
- CHESTERTON, G.K.**, *What's wrong with the World*. Cassell and Company, London, New York, 1910.
- CIURCHEA BARBU Maria**, Tolerance, between Vice and Virtue. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, seria *Philosophia*, Vol. 60, No. Special Issue. 2015. pp. 89–100.
- CIURCHEA BARBU, Maria**, Why Merely Tolerance. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, seria *Philosophia*, Vol. 61. No. Special issue. 2016. pp. 149–156.
- CLARK, K. J.**(ed.), *Abraham's children. Liberty and Tolerance in an Age of Religious Conflict*. Yale University Press, New Haven, 2014.
- COSMA Luminita, Pop Mihaela, Dumitru Anca** (trad), *Enciclopedie de Filosofie și Științe Umaniste*, All Educational, Bucuresti, 2004.
- DALAI LAMA**, *Dalai Lama despre El Însuși. O introducere în filosofia și învățăturile sale*. Ed. Rajv Mehratra. Lifestyle Publishing, București, 2014.
- DERRIDA, Jacques**, Structura, Semnul și Jocul în Discursul Științelor Umane, în *Scriitura și Diferanța*. Editura Univers, București, 1998.
- DERRIDA, Jacques**, *Deconstructia Politicii*. Idea Design & Print, Cluj, 2005.
- DÎRLĂU, Andrei, GHEORGHE, Virgiliu**, *Fața Nevăzută a Homosexualității*, Editura Christiana, București, 2014.
- DUNBAR, Mark**, Choosing Your Fight: Political Correctness and Free Speech on Campus. *The Humanist*, July-August, 2017. pp. 9–12.
- EISENSTEIN, Marie A.**, *Religion and the Politics of Tolerance. How Christianity Builds Democracy*. Bayler University Press, Woco, 2008.
- ERRINGTON R. M.**, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2006. pp. 215–216.
- FELLMANN, Ferdinand**, *Istoria în secolul al XIX-lea*. Editura All, București, 2000.
- FRUNZĂ, Mihaela** (coord.), *Fețele Toleranței*. Fundația Axis, Iași, 2003.
- GADAMER, Hans-Georg**, *Elogiul Teoriei. Moștenirea Europei*, trad. O. Nicolae și V. Panaitescu, Polirom, Iași, 1999.
- GALEOTTI, Anna E.**, *Toleration as Recognition*, Cambridge University Press, 2002.
- GIBBON, Edward**, *Decline and Fall of the Roman Empire*, J. M. Dent&Sons, London, 1966.
- GOLDBERG, Jonah**, *Liberal Fascism: The Totalitarian Temptation from Mussolini to Hillary Clinton*, Doubleday, New York, London, Toronto, 1st ed., 2007.
- HABERMAS, Jürgen**, The Pacemaker for Cultural Rights. *Philosophy*, Vol. 79, no. 307. Jan. 2004. pp. 5–18.
- HALL, Evelyin Beatrice**, *The Friends of Voltaire*. Smith Elder & Co., London, 1906.
- HARRIS, Sam**, *The End of Faith: Religion, Terror and the Future of Reason*. W. W. Norton & Company, New York, 2004.
- HAZARD, Paul**, *Criza Conștiinței Europene (1680-1712)*, trad. Sanda Șora, Editura Univers, București, 1973.
- HEITMEYER, Wilhelm**, Tolerance as Risk. *Monatshefte*. Vol. 95, Nr. 1. 2003. pp. 14–18.
- JACKENDORF, R.**, *Semantics and Cognition*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1983.
- JENKINS, Philip**, *The New Anti-Catholicism. The last Acceptable Prejudice*. Oxford University Press, Oxford, 2003.

- JONES, B.**, Narrative Identity as a Central Theme in an Ethics of Librarianship. *The Australian Library Journal*, Vol. 50, No. 2. 2001. pp. 121–131.
- KAPLAN, Benjamin J.**, *Divided By Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2007.
- KEEF, A. A. & Tonkin, H.**, *Language in Religion*. University Press of America, 1989.
- KOUKL, Greg**, *The Ambassador's Guide to Pluralism*. Signal Hill, CA., 2010.
- LANGENBACHER, Nora**, *Intolerance, Prejudice and Discrimination. A European report*. FES, Forum Berlin, 2011.
- LAZARE, Bernard**, On the Need for Intolerance. *Entretiens politiques et litteraires*, Vol. 3, no. 21, Dec. 1891. pp. 208–211.
- LEWIS, C. S.**, *The Problem of Pain*, The Macmillan Company, London, 1944.
- LIEBLICH, A., Tuval-Mashiach, R. & Zilber, T.**, Narrative Research: Reading, Analysis, and Interpretation. *Applied Social Reseach Methods Series*, Vol. 47, SAGE Publications Ltd., 1998.
- LÖWITH, K.**, *Meaning of History. The Theological Implications of the Philosophy of History*. University Press of Chicago, Chicago, 1949.
- LUTHER, Martin**, The 95 Theses. În *Works of Martin Luther*. Vol. 1, L. D. Reed, Henry Eyster Jacobs, et al., Editura Trans. & Eds., A. J. Holman Compay, Philadelphia, 1915.
- LUTZER, Erwin W.**, *Christ Among Other Gods*. Moody Press, Chicago, 1994.
- LYOTARD, J. F.**, Rescriind Modernitatea. În *Inumanul*, Editura Idea, Cluj, 2002.
- LYOTARD, J. F.**, *Condiția Postmodernă*, trad. Ciprian Mihali, Idea Design & Print, Cluj, 2003.
- MARCUSE, Herbert**, Repressive Tolerance. În *A Critique of Pure Tolerance*. Wolff, Moore, and Marcuse eds., Beacon Press, Boston, 1969.
- MCDOWELL, Josh & Hostetler, Eric**, *Noua Toleranță*. Aqua Forte, Cluj. 2006.
- MCKINNON, Catriona**, Democracy, Equality and Toleration. *The Journal of Ethics*, Vol. 11, No. 2. June. 2007. pp. 125–146.
- MCLEOD, Hugh**, Introduction. În *The Decline of Christendom în Western Europe, 1750-2000*, ed. Hugh McLeod și Warner Ustorf, Editura Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- MERLEAU-PONTY, M.**, *The Phenomenology of Perception*. Humanities Press, New York, 1962.
- MITTLEMAN, Allan**, Toleration, Liberty and Truth: A Parable. *The Harvard Theological Review*, vol. 95, No. 4. Oct. 2002. pp. 353–372.
- MONDAK J. I. & M. Sanders**, The complexity of Tolerance and Intolerance Judgements. A response to Gibson. *Political Behavior*, Vol. 27, No. 4. Dec. 2005. pp. 325–337.
- MONROE, Kelly**, *Finding God at Harvard*. Grand Rapids, Zondervan, 1996.
- MONTAIGNE, Michel**, *Apology for Raymond Sebond*. Penguin Books Limited, London, 2006.
- MONTGOMERY, John Warwick**, *The Law above Law*, Bethany House, Minneapolis, 1975.
- NEDERMAN, Carl**, Review of Benjamin J. Kaplan. *Divided By Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2007. În *Renaissance Quarterly*, Vol. 61, No. 3. Fall. 2008. pp. 942–944.
- NICOARĂ, Simona**, *O istorie a secularizării, XIX-XX*. Editura Accent, Cluj-Napoca, 2006.
- ORWELL, George**, The Freedom of the Press. *The Times Literary Supplement*, 15 Septembrie 1972.
- ORWELL, George**, The Principles of Newspeak. În *1984*. Harcourt Inc., New York, 1977.
- ORWELL, George**, *Animal Farm. A Fairy Story*. Houghton Mifflin Harcourt, 2009.
- PINTA, Jessica A., Yakabu, Joy D.**, Language Use and Political Correctness for Peaceful Coexistence: Implications for Sustainable Development. *Journal of Education and Social Research*. Vol. 4, No. 5. Iulie. 2014. pp. 79–87.
- PLACHER, C. W.**, Calvin and the English Reformation. În *Readings în the History of Christian Theology*, vol I. Editura The Westminster Press, Philadelphia, 1988.

- PLATINGA, Alvin**, A Defense of Religious Exclusivism. În *Philosophy of Religion: An Anthology*. 7th edition. Luis Pojman, Michael Rea (eds.). Cengage Learning, Stamford, 2008. pp. 645–659.
- POLKINGHORNE, D. E.**, Narrative Configuration in Qualitative Analysis. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 1995.
- POPPER, Karl**, Toleration and Intellectual Responsibility. În *On Toleration*. Susan Mendus & David Edwards (eds.). Oxford University Press, Oxford, 1987.
- PREILOT, M., Lescuzer G.**, *Histoire des idées politiques*. ediția 11. Editura Dalloz, Paris, 1951.
- PYTTE, Agnar**, Political Correctness and Free Speech. Let the Ideas Come Forth. În *Vital Speeches of the Day*, discurs susținut la The City Club of Cleveland, Cleveland, Ohio, 26 Iulie, 1991.
- QUINN, Philip L.**, Religious Diversity and Religious Toleration. *International Journal of Philosophy of Religion*, Vol. 50, No. 1/3, *Issues in Contemporary Philosophy of Religion*. Dec. 2001. pp. 57–80.
- RATZ, Joseph**, „Multiculturalism”, *Ratio Juris*. Vol. 11. Issue 3. September, 1998. pp. 193–205.
- RICOEUR, Paul**, The Human Experience of Time and Narrative. În *A Ricoeur Reader*. Maria J. Valdes (ed.). Vol. 3. University of Toronto Press, Toronto, 1991.
- RICOEUR, Paul**, *Oneself as Another*. University of Chicago Press, Chicago, 1992.
- SPINOZA, Baruch**, *Theological-Political Treatise and Political Treatise*, Dover Publications, New York, 1951.
- SCHAUER, Frederick**, The Boundaries of the First Amendment. *Harvard Law Review*, Vol. 117. 2004. pp. 1765–1809.
- SHELDON, Wolin S.**, Calvin and the Reformation: the Political Education of Protestantism. *The American Political Science Review*, vol. 51, nr. 2, 1956.
- STATE, Andrei**, *Întemeierea teologico-politică a modernității*. Cluj, 2009.
- STEINER, Rudolf**, *Nietzsche un luptător împotriva epocii sale*, trad. Diana Sălăjanu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003.
- STUMPH, Enoch S.**, *Philosophy, History and Problems*. Editura McGraw-Hill Book Company, 1966.
- TAYLOR, Ch., Appiah, A., et al.**, *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994.
- TONGREN, Paul J. M. van**, *Critica moralei la Nietzsche*. Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2004.
- TONGEREN, Paul J. M. Van**, *Reinterpretarea culturii moderne – o introducere în filosofia lui Friedrich Nietzsche*. Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2004.
- TRILLING, L., Lionel Trilling**, *Sincerity and Authenticity*. Norton, New York, 1969.
- VERESS Károly**, To Be Thoughtful of the Other. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. Vol. 7. no. 19. Spring, 2008. po. 94–106.
- VERNON, Richard, LaSelva Samuel V.**, Justifying Tolerance. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 17, No. 1, Martie. 1984. pp. 3–23.
- VOLTAIRE**, *Dictionar filosofic*, Polirom, Iași, 2002.
- WALSHALM, Alexandra**, *Charitable Hatred: Tolerance and Intolerance in England, 1500-1700*. Manchester University Press, Manchester, 2006.
- WALL, J.**, *Moral Creativity: Paul Ricoeur and the Poetics of Possibility*. Oxford University Press, New York, 2005.
- WEBER, Max**, *The Sociology of Religion*, Beacon Press, Boston, 1993.
- WILLIAMS, Bernard**, Toleration: An Impossible Virtue?, în *Toleration: An Elusive Virtue*, ed. David Heyd. Princeton University Press. Princeton, 1996. pp. 18–27.
- WITTE, Jr. J.**, *Law and Protestantism. The Legal Teachings of the Lutheran Reformation*. Editura Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

- YANCEY, Philip**, *Isus pe care nu L-am cunoscut*, trad. Mureșan Sorina, Kerigma, Oradea, 2006. p. 252.
- ŽIŽEK, Slavoj**, Political Subjectivization and Its Vicissitudes. În *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. Verso, London, 2000.
- ZITTEL, Cluas**, *Figuri ale autosuprimării la Nietzsche*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2004.

Surse online

- BENOIST, Alain de**, *La religion dans les societes occidentales*, accesat septembrie 2015 la adresa: [http://www.alaindebenoist.com/pdf/la_religion_dans_les_societes_occidentales.pdf].
- CURLEY, Edwin**, „Exploring Religious Toleration”, *Michigan Philosophy News* (1997). Accesat septembrie 2016 la adresa: [http://hdl.handle.net/2027.42/62451].
- EBERTE, Chris, Cuneo, Feronee**, Religious and Political Theory. În *The Stanford Encyclpoedia of Philosophy*. (Winter 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Accesată februarie 2015 la adresa: [plato.stanford.edu/achives/win2008/entries/religionpolitics/].
- GUINNESS, Os**, „Time for Truth: Living Free in a World of Lies, Hype and Spin”. The Veritas Forum, 17 Dec. 2010. Accesat septembrie 2017 la adresa [www.veritas.org/media].
- IBRAHIM, Raymond**, „The World’s Most Persecuted Minority: Christians”. 10 Noiembrie 2014. Accesat august 2016 la adresa: [https://www.prageru.com/courses/political-science/worlds-most-persecuted-minority-christians].
- KAUFFMAN, Scott B.**, The Personality of Political Correctness. *Scientific American*. 20 Nov. 2016. Accesat octombrie 2017 la adresa: [https://blogs.scientificamerican.com/beautiful-minds/the-personality-of-political-correctness/#].
- KRAMP, M. K.**, „Exploring Life and Experience Through Narrative Inquiry” in *Foundations of Research: Methods of Inquiry in Education and the Social Sciences*, 2004. Accesat ianuarie 2011 la [http://www4.nau.edu/cee/ci_doc/current/resources/6_kramp.pdf].
- KOUKL, Greg**, *The Intolerance of Tolerance, FOCL*, 26 Mai 2014, accesat iunie 2015 la adresa: [http://www.foclonline.org/sites/foclonline.org/files/outline_399.pdf].
- KUMAR, Anugrah**, Canada’s Supreme Court Ruling on Sex Acts with Animals Exposes Weak Bestiality Law. In *The Christian Post*. Accesat septembrie 2016 la adresa: [http://www.christianpost.com/news/canadas-supreme-court-ruling-on-sex-acts-with-animals-exposes-weak-bestiality-law-165080/#GtI5vpIfqRKerCb.99].
- LAITINEN, A.**, Charles Taylor and Paul Ricoeur on Self-Interpretations and Narrative Identity. In *Narrative Research: Voices of Teachers and Philosophers*, eds. Huttunen, R. et all, SoPhi. 2012. Accesat septembrie 2013 la adresa: [http://philpapers.org/rec/LAICTA-2].
- LUKIANOFF, Greg**, *Does Free Speech Offend You?*, publicat la 30 August 2015, accesat noiembrie 2017 la adresa [https://www.prageru.com/courses/political-science/does-free-speech-offend-you].
- MACLURE, Jocelyn**, *Free Speech and Repsect for Religion in Open Societies*. Accesat august 2016 la adresa: [https://oswieceniiesekularyzm.files.wordpress.com/2015/11/j-maclure-abstract2.pdf].
- MCEWAN, Ian**, „Defend Free Speech”, discurs ținut la Dickinson College, mai 2015. Accesat iunie 2016 la adresa: [http://www.huffingtonpost.com/2015/05/18/ian-mcewan-dickinson-college_n_7308314.html].
- PATAPIEVICI, Horia-Roman**, „Legitimarea Anti-creștinismului prin Redefinirea Centrului”, accesat septembrie 2017 la adresa: [http://inliniedreapta.net/dereferinta/horia-roman-patapievici-legitimarea-antcrestinismului-prin-redefinirea-centrului/].
- ŽIŽEK, Slavoj**, „Tolerance as an Ideological Category”. In *Critical Inquiry*, Autumn, 2007. Accesat septembrie 2015 la adresa [http://www.lacan.com/Žižek-inquiry.html].

ŽIŽEK, Slavoj, „Joker apart”, interview with James Harkin. In *The Guardian*, October 8th, 2005.

Accesat septembrie 2015 la adresa:

[<http://www.theguardian.com/books/2005/oct/08/internationaleducationnews.highereducation>].

Canadian Times News: „Justin Trudeau said ,*Christians are the Worst Part of the Canadian*

Society’”. 30 Octombrie 2015. Accesat august 2017 la adresa:

[<http://www.canadiantimes.ca/ct2/index.php/canadian-times/youtube-videos/1906-evangelical-christians-are-the-worst-part-of-society-justin-trudeau>].